

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.29>

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Продан В.І.,

доктор філософії, асистент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

ORCID: 0009-0008-3805-5150

e-mail: viktoriiia.prodan@uzhnu.edu.ua

Продан В.І. До питання про конституційно-правове врегулювання забезпечення права на освіту в умовах сучасних кризових ситуацій.

У контексті зростаючої кількості кризових подій, таких як природні катастрофи, епідемії, терористичні атаки, збройні конфлікти та стани війни, забезпечення доступу до якісної освіти стає надзвичайно важливим для збереження стабільності суспільства та розвитку громадянського потенціалу.

В межах даної наукової роботи, аналізуються міжнародні та національні правові норми, які гарантують освітні права в умовах кризових ситуацій, а також розглядаються практичні аспекти їх реалізації. Особлива увага приділяється заходам, спрямованим на забезпечення доступу до освіти для всіх верств суспільства, включаючи вразливі групи населення. Досліджуються також питання управління освітнім процесом у кризових умовах, включаючи вплив кризових ситуацій на організацію методів викладання та навчальні заклади загалом.

Встановлено, з метою забезпечення належного доступу до освіти в Україні, за доцільне вбачаємо виконання та дотримання наступних аспектів:

- *забезпечення всебічного доступу до освіти*, що передбачає не лише створення умов для заочного навчання, але й постачання якісних Інтернет-послуг, необхідних пристроїв та інфраструктури для здійснення освітнього процесу в умовах війни. Для очної форми навчання пріоритетом є реконструкція шкіл та будівництво укриттів з можливістю продовження освітнього процесу в умовах конфлікту;

- *надання психологічної та соціальної підтримки дітям та дорослим, які пережили війну або конфлікт*, у рамках освітніх програм;

- *розвиток та впровадження інновацій у сфері освіти*, зокрема впровадження хмарних навчальних середовищ, електронних журналів,

а також акцент на розвитку навичок у сфері цифрових технологій для підготовки до майбутньої професійної діяльності;

- *забезпечення кібербезпеки даних для захисту особистої інформації та запобігання несанкціонованому доступу;*

- *залучення батьків та родичів дітей до певної частини педагогічних обов'язків;*

- *розробка спеціальних освітніх програм для українських дітей за кордоном;*

- *співпраця з міжнародними організаціями та партнерами для забезпечення необхідних ресурсів та фінансування освітніх проєктів;*

- *удосконалення педагогічних підходів, спрямованих на виховання толерантного та мирного суспільства.*

- *впровадження «мирної освіти»*, що передбачає включення в навчальні програми вивчення історії конфліктів та воєн, розвиток навичок вирішення конфліктів та співпраці між країнами та культурами, а також залучення студентів до дискусій та проєктів, спрямованих на підтримку миру.

Ключові слова: конституційно-правове врегулювання, конституційне право на освіту, кризові ситуації, доступ до освіти, гарантії прав, управління освітнім процесом, суспільна стабільність, громадянський потенціал, міжнародні норми, національне законодавство.

Prodan V.I. To the question of the constitutional and legal regulation of ensuring the right to education in the conditions of modern crisis situations.

In the context of an increasing number of crisis events, such as natural disasters, epidemics, terrorist attacks, armed conflicts and states of war, ensuring access to quality education becomes extremely important for maintaining the stability of society and developing civil capacity.

Within the scope of this scientific work, international and national legal norms that

guarantee educational rights in crisis situations are analyzed, as well as practical aspects of their implementation are considered. Special attention is paid to measures aimed at ensuring access to education for all sections of society, including vulnerable population groups. Issues of managing the educational process in crisis conditions are also studied, including the impact of crisis situations on the organization of teaching methods and educational institutions in general.

It was established that, in order to ensure proper access to education in Ukraine, we consider it expedient to implement and observe the following aspects:

- providing comprehensive access to education, which involves not only the creation of conditions for distance learning, but also the supply of high-quality Internet services, the necessary devices and infrastructure for the implementation of the educational process in conditions of war. For full-time education, the priority is the reconstruction of schools and the construction of shelters with the possibility of continuing the educational process in conflict conditions;
- provision of psychological and social support to children and adults who survived war or conflict, within the framework of educational programs;
- development and implementation of innovations in the field of education, in particular, the introduction of cloud-based learning environments, electronic journals, as well as an emphasis on the development of skills in the field of digital technologies for preparation for future professional activities;
- ensuring cyber security of data to protect personal information and prevent unauthorized access;
- involvement of parents and relatives of children in a certain part of pedagogical duties;
- development of special educational programs for Ukrainian children abroad;
- cooperation with international organizations and partners to ensure the necessary resources and financing of educational projects;
- improvement of pedagogical approaches aimed at raising a tolerant and peaceful society.
- the implementation of «peace education», which involves the inclusion of the study of the history of conflicts and wars in the curricula, the development of conflict resolution skills and cooperation between countries and cultures, as well as the involvement of students in discussions and projects aimed at supporting peace.

Key words: constitutional and legal regulation, constitutional right to education, crisis situations, access to education, guarantees of rights, management of the educational process, social stability, civil potential, international norms, national legislation.

Постановка проблеми. В сучасному світі, який часто стикається з різноманітними кризовими ситуаціями, забезпечення доступу до якісної освіти стає однією з найбільш актуальних та нагальних проблем. У контексті надзвичайних подій, таких як природні катастрофи, конфлікти, епідемії та терористичні загрози, право на освіту набуває особливого значення для збереження стабільності суспільства та розвитку громадянського потенціалу. Подолання цих викликів вимагає ретельного аналізу конституційно-правових механізмів, які гарантують доступ до освіти в умовах кризових ситуацій, а також розробки ефективних стратегій управління освітнім процесом в умовах непередбачуваних обставин. У цьому контексті важливим є розуміння як міжнародних стандартів, так і національного законодавства, що стосується прав освіти та їх реалізації у складних умовах кризи.

Таким чином, аналіз правових аспектів забезпечення освітніх прав у кризових умовах є важливим для розробки ефективних стратегій та механізмів, спрямованих на забезпечення доступу до освіти для всіх верств суспільства та збереження нормального функціонування освітньої системи в умовах викликів кризи.

Стан опрацювання цієї проблематики характеризується активним проведенням аналізу законодавства, судової практики та міжнародних норм, спрямованих на захист права на освіту під час кризових обставин. Зокрема, взірцевими в даному випадку являються наступні вчені-конституціоналісти, а саме: Н. Бондаренко, В. Боняк, М. Галицька, Н. Головіна, Б. Єрасов, Т. Коваль, А. Колот, Т. Коляда, О. Котуха, В. Кравець, Є. Красняков, В. Кремень, Н. Кузнецова, О. Кулініч, Т. Куценко, Л. Мартіросян, М. Мацькевич, С. Машкіна, Л. Медвідь, О. Мельничук, І. Передборська, Т. Подорожна, М. Прищак, П. Пузирьова, С. Терепищій, Т. Тищенко, М. Ткаченко, Л. Тovaжнянський, О. Тоцька, Т. Усатенко, К. Хомаковська, Л. Хомич та інші.

Мета наукової статті полягає у вивченні та аналізі конституційно-правового врегулювання забезпечення права на освіту в умовах сучасних кризових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових завдань сучасного міжнародного права у світі є творення нормативних актів, спрямованих на врегулювання взаємовідносин між державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами, які формують структуру міжнародного права. Особлива увага в даному випадку акцентується на забезпеченні прав та свобод особи, які закріплені у міжнародних договорах та угодах. Парадигма «стандарти прав людини» стає все більш сутнісною та значимою у зв'язку із розвитком міжнародного права та відносин міжнародного співтовариства. Важ-

ливість процедурного регулювання прав людини визначається як пріоритетна складова для визнання певної правової системи як відповідної чи не відповідної міжнародним стандартам суспільства.

Погоджуємось з позицією Л.Р. Наливайко та К.В. Степаненко, котрі стверджують, що норми міжнародного права в рамках концепції міжнародного захисту прав людини відіграють велику значущу роль. Кожна країна-член ООН має обов'язок дотримуватися правил, спрямованих на забезпечення загальної гідності та захист прав людини та її основних свобод [1].

Таким чином, враховуючи зазначене вище, кожна країна повинна пристосовувати своє законодавство з метою усунення розбіжностей з міжнародними стандартами, скасовувати застарілі норми та вирішувати проблеми та конфлікти, що виникають у рамках національного законодавства.

Слідуючи концепції Н. Костюка, І. Бахновської та А. Лалуєвої, міжнародні стандарти, які стосуються захисту прав людини, складаються з правил та принципів, що закріплені у міжнародних документах та угодах. Дані приписи є уніфікованими в письмовій формі та визнані міжнародними об'єднаннями країн. Вони встановлюють мінімальний набір прав людини, враховуючи рівень соціального розвитку та покладають на держави обов'язок забезпечувати, охороняти та врегульовувати ці права. Зокрема, порушення цих стандартів, зазвичай тягне за собою політичні або юридичні наслідки [2].

Широкомасштабні трансформації, що відбуваються у сучасному світі, служать основою задля взаємодії різних націй, народів та країн. Таким чином, однією з ключових місій міжнародної спільноти завжди було і залишається створення правової бази для освіти. Як правильно відзначає В.Г. Кремень, ряд глобальних тенденцій, таких як демократизація освіти, гарантування права на освіту для всіх охочих, великий вплив соціально-економічних та політичних чинників на доступ до освіти та зростання ринку освітніх послуг, призводять до виникнення численних міжнародних проектів і програм у сфері освіти [3, с. 49-50].

Так, П.М. Рабінович стверджує, що Загальна декларація прав людини лягла в основу подальшого розвитку міжнародних угод, які розширили та уточнили всесвітні стандарти прав людини. В результаті був створений Міжнародний білль прав людини, до складу якого увійшли не лише «Загальна декларація прав людини», але також, «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права», разом із Факультативним протоколом до нього, «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права» та низка інших актів [4].

При зверненні, безпосередньо до тексту «Загальної декларації прав людини» варто підкреслити її значення як ключового документа у міжнародному праві щодо прав людини. Принагідно зазначити, що Декларація складається з 30 статей, що включають вичерпний перелік основних соціальних, громадянських, політичних, економічних та культурних прав.

Зокрема, аналізуючи текст Декларації, ми фокусуємось на певних положеннях, які визначають предметне коло нашого дослідження, а саме – статті 26, яка закріплює право кожної особи на отримання освіти. Так, досліджувана стаття Загальної Декларації ґрунтується на усвідомленні важливості якісної освіти для успіху кожної особи. Вона визначає право та навіть обов'язок отримання мінімального рівня освіти та прагне забезпечити доступність і досяжність вищого рівня освіти. Освіта має сприяти всебічному розвитку особистості та підтримувати права, викладені в Декларації. У той же час, стаття 26 визнає право батьків на вибір освіти для своїх дітей, проте ніхто, включаючи батьків, не має права позбавляти дітей можливості отримати освіту [5].

Досліджуючи змістовне наповнення Міжнародного пакту з громадянських та політичних прав, варто зауважити, що в самому Пакті не міститься пряма згадка про освіту. Однак у його тексті використовується інший термін, який має близьке значення до освітніх прав, а саме, у статті 1 заявляється: «Всі народи мають право на самовизначення, що означає, що вони мають можливість вільно визначати свій політичний статус і самостійно визначати свій економічний, соціальний і культурний розвиток» [6].

Ще одним важливим документом, який регулює право на освіту, є «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права», прийнятий у 1966 році. Згідно з цим міжнародним документом, країни-учасниці визнають право кожної особи на отримання освіти, спрямованої на всебічний розвиток особистості та усвідомлення її гідності. Освіта має сприяти розумінню та повазі до прав людини та основних свобод, підтримувати взаєморозуміння, толерантність та дружбу між народами та різними етнічними та релігійними групами. Крім того, вона повинна підтримувати та зміцнювати ініціативи Організації Об'єднаних Націй у збереженні світового миру. Для досягнення цих цілей Пакт передбачає, що початкова освіта має бути доступною та безкоштовною для всіх, середня та професійно-технічна освіта повинні бути відкритими та доступними, а доступ до вищої освіти має здійснюватися на підставі здібностей з використанням всіх можливих засобів, включаючи поступове впровадження безкоштовної освіти. Разом з тим, країни-учасниці зобов'язані поважати право батьків та законних

опікунів на вибір навчальних закладів для своїх дітей, включаючи не лише державні школи, але й інші освітні заклади, які відповідають мінімальним стандартам освіти, встановленим або схваленим країною, і забезпечувати релігійне та моральне виховання дітей відповідно до їхніх власних переконань [7].

Визначальну роль у пропагуванні та забезпеченні освіти відіграли також Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р., Конвенцію про права дитини, що була прийнята 20 листопада 1989 року, Декларація про розповсюдження серед молоді ідеалів миру, взаємоповаги та взаєморозуміння між народами від 7 грудня 1965 року; Декларація соціального прогресу і розвитку від 11 грудня 1969 року, Декларація прав розумово відсталих осіб» від 20 грудня 1971 року, Декларація про права осіб з інвалідністю від 9 грудня 1975 року, Декларація прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин від 18 грудня 1992 року, Декларація та Програма дій щодо культури миру від 13 вересня 1999 року, Декларація тисячоліття від 8 вересня 2000 року та інші [8].

При розгляді нормативних положень та визначення загальних гарантій права на освіту на практиці важливо відзначити, що в Україні склалася досить розгалужена система національного законодавства в освітній сфері. Зокрема, ієрархію складають: Конституція України від 28 червня 1996 року, а також ряд законів, які доповнюють та конкретизують конституційні гарантії, а саме: Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року, Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року, Закон України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 року, Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року, а також численні постанови Кабінету Міністрів України, укази та розпорядження Президента України та інші нормативні акти.

Чинна Конституція України від 28 червня 1996 року є ключовим документом, який встановлює та закріплює основоположне право на освіту в Україні. Зокрема, згідно статті 53 Конституції, освіта гарантується для всіх громадян, а держава забезпечує доступність та безкоштовність освіти у державних і комунальних навчальних закладах. Положення також визначає різні форми освіти, включаючи дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу та післядипломну освіту. Держава надає допомогу учням і студентам у вигляді державних стипендій та пільг. Отримання вищої освіти у державних і комунальних навчальних закладах є можливим на конкурентній основі безкоштовно. Крім того, громадяни, які нале-

жать до національних меншин, мають право на навчання рідною мовою або на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах [9].

Зазначимо, що активний розвиток суспільних відносин, технологічного процесу та в загальному держав, носить як позитивний, так і негативний характер. Суттєвим негативом в даному аспекті слугуватимуть ті обмежуючі фактори, які виникають при спробі реалізації конституційно-гарантованого права громадян на освіту (екологічні, епідеміологічні кризи та катастрофи, війни, збройні конфлікти, теракти і т.д.). Так, нами виведено градацію стосовно обмежуючих факторів у праві на освіту, а саме:

- *обмеження - події*, що перешкоджають реалізації освітніх прав осіб і виникають внаслідок негативних ситуацій, які не обов'язково залежать від волі конкретної людини (збройні конфлікти, природні катастрофи, глобальні епідемії);

- *обмеження-дії*, акти, що передусім виявляються у нешанобливому ставленні до особи та порушенні її основних прав іншими учасниками суспільства (булінг, дискримінація за мовними, статевими, національними, релігійними, расовими та іншими ознаками, зневажливе ставлення до осіб з особливими потребами тощо);

- *обмеження - ситуації*, які поєднують у собі обидва вище згадані елементи і складаються з перешкод у освітніх можливостях особи, що виникають як через активні дії інших осіб, так і через політику, яка створює системні бар'єри для доступу до освіти. Такі обмеження можуть включати: системну дискримінацію за статевим або расовим принципом у доступі до освіти; недостатню підтримку дітей з особливими потребами у навчальних закладах; нестачу ресурсів для освіти в віддалених або маргінальних областях; державну політику, яка не відповідає міжнародним стандартам у сфері забезпечення освіти [8].

Висновки. Таким чином, в рамках окреслених вище кризових ситуацій та з метою максимального забезпечення доступності освіти в Україні, за доцільне вбачаємо виконання та дотримання наступних аспектів:

- *забезпечення всебічного доступу до освіти*, що передбачає не лише створення умов для заочного навчання, але й постачання якісних Інтернет-послуг, необхідних пристроїв та інфраструктури для здійснення освітнього процесу в умовах війни. Для очної форми навчання пріоритетом є реконструкція шкіл та будівництво укриттів з можливістю продовження освітнього процесу в умовах конфлікту;

- *надання психологічної та соціальної підтримки* дітям та дорослим, які пережили війну або конфлікт, у рамках освітніх програм;

- розвиток та впровадження інновацій у сфері освіти, зокрема впровадження хмарних навчальних середовищ, електронних журналів, а також акцент на розвитку навичок у сфері цифрових технологій для підготовки до майбутньої професійної діяльності;

- забезпечення кібербезпеки даних для захисту особистої інформації та запобігання несанкціонованому доступу;

- залучення батьків та родичів дітей до певної частини педагогічних обов'язків;

- розробка спеціальних освітніх програм для українських дітей за кордоном;

- співпраця з міжнародними організаціями та партнерами для забезпечення необхідних ресурсів та фінансування освітніх проєктів;

- удосконалення педагогічних підходів, спрямованих на виховання толерантного та мирного суспільства.

- впровадження «мирної освіти», що передбачає включення в навчальні програми вивчення історії конфліктів та воєн, розвиток навичок вирішення конфліктів та співпраці між країнами та культурами, а також залучення студентів до дискусій та проєктів, спрямованих на підтримку миру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.
2. Костюк Н., Бахновська І., Лалуєва А. Міжнародні стандарти захисту прав людини. «*Science and innovation of modern world*»:

II Міжнародна науково - практична конференція (Лондон, Великобританія, 26.10 -28.10.2022 року). С. 890 -898.

3. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати. К.: Грамота, 2005. 448 с.
4. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19-29.
5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. ООН. *Голос України*. 2008. № 236.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 21.03.2024 р.).
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042 (дата звернення: 21.03.2024 р.).
8. Продан В.І. Конституційно-правове регулювання права на освіту: вітчизняний досвід та зарубіжна практика: дис. ... канд. юр. наук. 081 «Право». Ужгородський національний ун-т. Ужгород, 2023. 319 с.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.